

Szkolnictwo i opieka społeczna u Kanoników Regularnych Laterańskich obediencji kłobuckiej

Istotą chrześcijaństwa od początku było głoszenie Dobrej Nowiny oraz pomoc ubogim. Takie założenia nowej religii wynikały z przykładu założyciela Kościoła Jezusa Chrystusa, który wielokrotnie nauczał, udzielał pomocy i uzdrawiał człowieka z najtrudniejszych chorób. Nie przypadkowo więc w późniejszych wiekach ludzie Kościoła zainteresowani byli prowadzeniem szkół i szpitali – przytułków, które w rozumieniu starożytnej nauki Ojców Kościoła miały wyrażać troskę o sprawy wielkiej rodziny ludzkiej i pojedynczego człowieka. Jednym z wczesnochrześcijańskich pisarzy, którego nauka stała się inspiracją dla działalności edukacyjnej i dobroczynnej Kościoła, był św. Augustyn (354 – 430), twórca reguły zakonnej i doktor Kościoła¹.

Kagankiem oświaty i opieki społecznej na ziemiach polskich były początkowo organizowane w średniowiecznych miastach szkoły katedralne i kolegiackie oraz prowadzone przez zakony szpitale². Duże zasługi na tym polu mieli benedyktyni i cystersi, a także kanonicy regularni reguły św. Augustyna. Około połowy XII wieku, jako pierwsi pojawili się w Polsce kanonicy regularni (laterańscy), znani z działalności charytatywnej. Po nich przybyli bożogrobcy, zwani od siedziby swego klasztoru w Miechowie miechowitami, a także zakon rycersko-szpitalny joannitów. Najślynniejszym jednak zakonem charytatywnym byli osadzeni na początku XIII w. przy kościele

ŁUKASZ KOPERA – dr nauk humanistycznych w zakresie historii, absolwent Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, autor kilku książek i wielu artykułów naukowych.

¹ J. ZWIĄZEK, *Z dziejów szpitalnictwa kościelnego w Polsce*, „Biuletyn Instytutu Historii Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie” 26 (2000) 7, 11.

² J. RYŚ, *Szkoły kolegiackie w nauczaniu kościelnym w Małopolsce w okresie średniowiecza*, w: *Nauczanie w dawnych wiekach. Edukacja w średniowieczu i u progu ery nowożytnej. Polska na tle Europy*, Kielce 1997, 30-39; M. SURDACKI, *Opieka społeczna w Wielkopolsce Zachodniej w XVII i XVIII wieku*, Lublin 1992.

św. Krzyża w Krakowie kanonicy regularni kongregacji Świętego Ducha de Saxia, tzw. duchacy³. Zjawisko nauczania oraz opieki społecznej nabrało powszechności na ziemiach polskich w fundowanych szkołach parafialnych (*schola*) i szpitalach-przytułkach prepozyturalnych (*hospitale, xenodochium*) po uchwałach IV soboru laterańskiego z 1215 r.⁴. O ile szkoły parafialne były całkowicie poddane opiece Kościoła, a rada miejska uczestniczyła jedynie w ich finansowaniu, to średniowieczne szpitale, fundowane najczęściej jako odrębne prepozytury, były zarządzane przez miasto za pośrednictwem prowizorów. Badania Eugeniusza Wiśniowskiego wykazały, że w okresie przedtrydenckim (do początków XVI w.) szkołę parafialną posiadało ponad 90% kościołów parafialnych na ziemiach polskich, przy czym instytucja ta była agendą już każdej parafii miejskiej⁵. Natomiast liczba szpitali w średniowieczu budzi niedosyt, gdyż w diecezji gnieźnieńskiej było ich zaledwie 29 na około 600 parafii, a w diecezji krakowskiej 36 na około 618 wymienionych parafii⁶. Szkołę parafialną duchowieństwo było zainteresowane ze względu na potrzeby liturgii oraz umożliwienie większej liczbie kandydatów dostępu do kapłaństwa. Ponadto społecznościom małomiasteczkim i wiejskim szkoła nadawała zawsze prestiżu, dając okolicznej młodzieży szansę na lepszą przyszłość. Uczono w niej powszechnie czytania i pisania po łacinie (także kaligrafii), gramatyki, rachunków, katechizmu, kalendarza i śpiewu kościelnego⁷. Szpital, w rozumieniu przytułku dla ubogich i sierot, został poddany całkowicie zwierzchności Kościoła przez Sobór Trydencki (1545 – 1563). W kolejnych stuleciach działalność dobroczynną podjęły, obok starych średniowiecznych zakonów, również nowe. W 1609 r. do Polski przybyli m.in. bonifratrzy (Kraków), posługujący przede wszystkim wśród chorych umysłowo, a w 1651 r. misjonarze św. Wincentego à Paulo, specjalizujący się w opiece nad sierotami. Posłudze wśród cho-

³ I. KŁOCZOWSKI, *Zakony na ziemiach polskich w wiekach średnich*, w: *Kościół w Polsce. Średniowiecze*, red. J. Kłoczowski, t. 1, Kraków 1966, 383-342; Z. PEŃKOWSKI, *Bożogrobcy*, EK, t. 2, 879-881; K. ANTOSIEWICZ, *Opieka nad chorymi i biednymi w krakowskim szpitalu Świętego Ducha (1220 - 1741)*, „Roczniki Humanistyczne” 26 (1978) 2, 35-79.

⁴ E. WIŚNIEWSKI, *Rozwój organizacji parafialnej do czasów reformacji*, w: *Kościół w Polsce*, 345-350.

⁵ TENŻE, *Uwagi na temat sieci szkół parafialnych w Polsce na przełomie XV/XVI wieku*, w: *Nauczanie w dawnych wiekach*, 13-21.

⁶ TENŻE, *Rozwój organizacji parafialnej*, 349-350.

⁷ S. LITAK, *Edukacja początkowa w polskich szkołach w XIII-XVIII wieku*, Lublin 2010, 201-218.

rych oddawały się także pojawiające się na ziemiach polskich zakony żeńskie. Wśród nich sprowadzone w 1652 r. przez Marię Ludwikę siostry miłosierdzia – szarytki, a także wizytki i katarzynki⁸.

System szkolnictwa parafialnego i opieki społecznej, zaprowadzony przez Kościół w średniowieczu, przetrwał na różnych poziomach funkcjonowania do końca XVIII w.⁹ Wpływ idei Oświecenia (filantropiści) zdecydował o ich powolnej przebudowie w formie zakładów państwowych. W Polsce pod zaborami troskę o nauczanie elementarne pozostawiono nadal w gestii Kościoła, natomiast funkcję szpitali, jako przytułków dla ubogich i chorych, przejmowały coraz częściej nowo organizowane szpitale – lecznice z wykwalifikowanym personelem i sprzętem medycznym. Kościół zadania opieki nad najuboższymi realizował nadal poprzez powoływane w parafiach bractwa miłosierdzia¹⁰.

Niniejszy artykuł został pomyślany jako przyczynek do opracowania dziejów szkolnictwa i szpitalnictwa, które w dotychczasowej historiografii Kłobucka pozostawały jako postulat przyszłych badań, gdyż jeśli o nich wzmiankowano to na marginesie szerszych zagadnień. Wiedzy na temat społecznych funkcji Kościoła w tym mieście dostarczają przede wszystkim najnowsze opracowania do dziejów miasta i gminy Kłobuck redakcji naukowej Feliksa Kiryka i Włodzimierza Suleji¹¹. Bardzo cenne wiadomości o szkole i szpitalu w tej miejscowości podał także Jacek Laberschek w artykule opublikowanym w „Słowniku historyczno-geograficznym województwa krakowskiego w średniowieczu”¹². W tym miejscu należy zaznaczyć, że ani szkoły parafialne, ani

⁸ TENZE, *Szpitale w Polsce przedrozbiorowej. Rozwój i problematyka*, w: *Szpitalnictwo w dawnej Polsce*, red. M. Dąbrowska – J. Kruppè, Warszawa 1998, 25-26; A. SCHELTZ, *Zarys historyczny Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia w Polsce (Karta z dziejów społecznych Kościoła)*, „Nasza Przeszłość” 12 (1960), 59-172; Z. PODGÓRSKA-KLAWE, *Od hospicjum do współczesnego szpitala. Rozwój historyczny problematyki szpitalnej w Polsce do końca XIX wieku*, Wrocław 1981.

⁹ S. LITAK, *Kryzys szkolnictwa parafialnego w Rzeczypospolitej i pierwsze próby jego odbudowy przed powstaniem KEN*, w: *Historia. Społeczeństwo. Wychowanie*, red. K. Bartnicka, Pułtusk – Warszawa 2004, 292-311.

¹⁰ J. MAJKA, *Dobroczynność w czasach współczesnych. Kościelna działalność dobroczynna w Polsce w XIX i pierwszej połowie XX wieku*, w: *Miłość miłosierna*, red. J. Krucina, Wrocław 1985, 241-259.

¹¹ *Kłobuck. Dzieje miasta i gminy (do roku 1939)*, red. F. Kiryk, Kraków 1998; *Kłobuck. Dzieje miasta i gminy (1939 - 2009)*, red. W. Suleja, Wrocław 2010.

¹² J. LABERSCHEK, *Kłobuck*, w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, red. A. Gąsiorowski – F. Sikora, cz. 2, 4, Wrocław 1993, 561-582.

szpitale z czasów staropolskich nie pozostawiły własnych archiwów, a zatem bazę źródłową do ich dziejów trzeba tworzyć w szeroko zakrojonych kwerendach obejmujących różnorodny i rozproszony materiał, jak chociażby: akta wizytacyjne biskupów, akta rektorskie uczelni, akta grodzkie i księgi miejskie, kroniki, a wreszcie akta kapituł zakonnych, księgi metrykalne i dokumenty normatywne. W tym świetle zrozumiałą rzeczą jest, że pisanie o szkołach i szpitalach w dawnych wiekach nigdy nie było przedsięwzięciem łatwym i chętnie podejmowanym. Co się tyczy samego szpitalnictwa w Kłobucku wykorzystano tutaj zbiór dokumentów zgromadzonych w Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej w Częstochowie, wśród których najcenniejszym zabytkiem pozostaje księga uposażeń szpitala kłobuckiego¹³.

1. Kanonicy regularni laterańscy w dawnej Polsce

Zakon Kanoników Regularnych Laterańskich genezą sięga wspólnot kleryckich pod przewodnictwem biskupa, jakie zawiązywały się w pierwszych wiekach chrześcijaństwa na wzór wspólnoty św. Augustyna z Hippony, żyjącego na przełomie IV/V w. Formalnie zatwierdzenie reguły zakonnej kanonicy regularni uzyskali w okresie reformy gregoriańskiej Kościoła po synodzie laterańskim w 1059 r.¹⁴ Reguła nakładała na współbraci obowiązek pracy duszpasterskiej w różnorodnych formach. Do zadań poszczególnych zakonników, obok sprawowania służby Bożej, zaliczały się: doskonalenie umysłowe, nauczanie szkolne i opieka społeczna¹⁵.

Obecność kanoników regularnych na ziemiach polskich jest potwierdzona źródłami z pierwszej połowy XII w., aczkolwiek pierwsze grupy kanonickie mogły dotrzeć tu znacznie wcześniej. Wśród naj-

¹³ AACz, sygn. KP 178.

¹⁴ Św. Augustyn, czyli Aurelius Augustinus (354-430), pochodził z Tagasty w Numidii, dzisiejszy Suk Ahras w Algierii. Filozof i teolog, jeden z ojców i doktorów Kościoła, czołowy przedstawiciel patrystyki, główny autorytet filozofii i teologii chrześcijańskiej do XIII w., prawodawca monastycyzmu. Zob. J. PAŁUCKI, *Doktor Kościoła*, w: EK, t. 4, 34-36; K. ŁATAK, *Kanonicy regularni w dawnej i współczesnej Polsce*, w: *Przemijanie i trwanie. Kanonicy Regularni Laterańscy w dawnej i współczesnej Polsce. Materiały z Międzynarodowej Konferencji zorganizowanej z okazji 600-lecia fundacji opactwa Bożego Ciała w Krakowie*, red. K. Łatak – I. Makarczyk, Kraków 2008, 17.

¹⁵ S. WIĘZIK, *Konstytucje kanoników regularnych laterańskich obediencji krakowskiej dawniej i dziś*, w: *Przemijanie i trwanie*, 576; TENŻE, *Najstarsze statuty (konstytucje) kanoników regularnych laterańskich obediencji krakowskiej*, w: *Klasztor Bożego Ciała Kanoników Regularnych*, 408.

starszych ośrodków kanonikatu w Polsce znane są: Trzemeszno pod Gnieznem, Czerwińsk nad Wisłą na Mazowszu oraz Sobótka pod Wrocławiem – przeniesiony następnie do Wrocławia na Piasek¹⁶. O ile możliwa jest do ustalenia chronologia przybycia kanoników regularnych do poszczególnych dzielnic Królestwa Polskiego, to sprawa ich pochodzenia pozostaje wciąż dyskusyjna. Przedstawiciele tradycji zakonnej, a także inne środowiska naukowe utrzymują, że kanonicy regularni do Polski przywędrowali z Arrovaise w południowej Francji, albo terenów dzisiejszej Belgii (Wallonia), gdzie istniała najsilniejsza tradycja kanonikatu regularnego¹⁷.

Obok trzech wielkich „gniazd” zakonu kanoniczego na ziemiach polskich (Trzemeszno, Wrocław, Czerwińsk) powstało kilkanaście pomniejszych prepozytur autonomicznych, najwięcej fundowanych jeszcze przed końcem XV stulecia. Wśród nich klasztory w Mstowie (połowa XII w.), Żaganu (1217), Kaliszu (1358), Oleśnie (1375), Krakowie (1405), Kłodawie (1427), Kłobucku (1454), Krzepicach (1466), Kraśniku (1468), Kurozwękach (1487) i w Lubrańcu (1497)¹⁸. Prepozytury autonomiczne tworzyły tzw. obediencje, czyli nieformalne kongregacje. Oznaczało to, że poszczególne klasztory zachowywały regułę zakonną i przepisy życia kanoniczego zgodnie z tradycją klasztoru macierzystego, ale w sprawach wewnętrznych rządziły się samodzielnie. Przejawiało się to m.in. w wyborze prepozyta domu, którego zakonnicy w obediencji wybierali spośród własnego grona. W 1446 r., kiedy papież Eugeniusz IV zatwierdził nową kongregację laterańską w Rzymie, poszczególne klasztory polskie podjęły decyzję przyłączenia się do jej

¹⁶ W. ABRAHAM, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, Poznań 1962, 193-200; K. ŁATAK, *Początki ruchu kanonickiego na ziemiach polskich*, w: *Miscellanea scientifica in honorem beatissimi patris Joannis Pauli*, red. S. Strękowski, Ełk – Suwałki 1999, 232; TENZE, *Kanonicy regularni w dawnej i współczesnej Polsce*, w: *Przemijanie i trwanie*, 20; B. KÜRBIŚ, *O początkach kanonii w Trzemesznie*, w: *Europa – Słowiańszczyzna – Polska. Studia ku uczczeniu Prof. Kazimierza Tymienieckiego*, red. J. Bardach i in., Poznań 1970, 327-342; A. BACHULSKI, *Założenie klasztoru kanoników regularnych w Czerwińsku*, Warszawa 1929, 7; A. POBÓG-LENARTOWICZ, *Stan badań nad klasztorem kanoników regularnych NMP na Piasku we Wrocławiu*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 101 (1992), 85.

¹⁷ K. ŁATAK, *Kanonicy regularni w dawnej i współczesnej Polsce*, 21; A. POBÓG-LENARTOWICZ, *Kanonicy regularni na Śląsku: życie konwentów w śląskich klasztorach kanoników regularnych w średniowieczu*, Opole 1999, 39.

¹⁸ K. ŁATAK, *Prepozytury autonomiczne i kongregacje centralistyczne kanoników regularnych w dawnej Polsce*, „Ełckie Studia Teologiczne” 2 (2001), 116-122.

struktur. Pierwszą prepozyturą, która podjęła decyzję poddania się pod opiekę opata kanonicznego na Lateranie była prepozytura Bożego Ciała w Krakowie. Afiliacji dokonano w grudniu 1503 r. i od tego momentu kanonicy regularni w Polsce będą występować jako laterańscy¹⁹.

Kanonicy regularni w królewskim mieście pojawili się już pod koniec XIV w. Na zaproszenie pary królewskiej Jadwigi i Władysława Jagiełły przybyli z Kłodzka, które tradycję życia kanonicznego zaczerpnęło z prepozytury w Rudnicach koło czeskiej Pragi. Dokument fundacyjny krakowskiego klasztoru wystawiono z datą 26 marca 1405 r.²⁰ Zakonnicy zostali osadzeni przy kościele farnym na Kazimierzu, którego budowę zainicjował jeszcze król Kazimierz Wielki. Dzieła ukończenia jednej z największych i najwspanialszych świątyń Krakowa zakonnicy dokonali przy wsparciu Jagiellonów około 1500 r. Wtedy odbyła się konsekracja kościoła pod wezwaniem Bożego Ciała, której przewodniczył prawdopodobnie kard. Fryderyk Jagiellończyk²¹. Wraz z otwarciem domu zakonnego na Kazimierzu kanonicy regularni św. Augustyna przejęli nauczanie w miejscowej szkole parafialnej, jaka funkcjonowała w mieście od 1369 r.²² Dzięki energicznej działalności edukacyjnej zakonników, szkoła zyskała jedno z czołowych miejsc pośród szkół stołecznego miasta²³ oraz nastąpiło ożywienie kontaktów zakonu kanonicznego

¹⁹ TENŻE, *Kanonicy Regularni Laterańscy na Kazimierzu w Krakowie do końca XVI wieku*, Ełk 1999, 72-73.

²⁰ Prof. I. Pietrzekiewicz przekonuje, że fundacja prepozytury na Kazimierzu była zamiarem Kazimierza Wielkiego, który chciał sprawdzić do niej zakonników z opactwa św. Wiktora w Paryżu. Tezę tę potwierdza tradycja zakonna, która wiąże fundację klasztoru Bożego Ciała z otwarciem przy niej Akademii Krakowskiej. Zob. I. PIETRZKIEWICZ, *Książka jako świadectwo kultury krakowskiego konwentu kanoników regularnych na przestrzeni XV-XVIII wieku*, „Rocznik Gdański” 61 (2001) 2, 126; K. ŁATAK, *Dwór królewski wobec klasztoru kanoników regularnych Bożego Ciała w Krakowie w XV i XVI wieku*, w: *Klasztor w państwie średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich – A. Pobóg-Lenartowicz, Wrocław – Opole – Warszawa 2005, 119.

²¹ K. ŁATAK, *Biskupi wobec krakowskiej kongregacji kanoników regularnych laterańskich do połowy XVII w.*, w: *Klasztor w Kościele średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich – A. Pobóg-Lenartowicz, Warszawa – Wrocław – Opole 2000, 152.

²² W. URBAN, *Szkoła parafialna Bożego Ciała na Kazimierzu w Krakowie w pierwszej połowie XVI w. w świetle krakowskiego Archiwum Archidiecezjalnego*, „Nasza Przeszłość” 78 (1992), 387; K. ŁATAK – S. NALBACH, *Ze studiów nad kulturą umysłową kanoników regularnych krakowskiej prepozytury Bożego Ciała w XV i XVI wieku*, Kraków 2009, 158.

²³ B. PRZYBYSZEWSKI, *Krakowskie szkolnictwo parafialne przy końcu średniowiecza*, w: *Z przeszłości Krakowa*, red. J.M. Małecki, Warszawa – Kraków 1989, 63-68;

z Uniwersytetem Jagiellońskim, gdzie studiowało wielu wychowanków kazimierskiej szkoły, a wykłady prowadzili uczeni kanonicy regularni²⁴. Formy pracy na rzecz ubogich kanonicy regularni na Kazimierzu realizowali poprzez prowadzony szpital i aptekę. Odzwierciedleniem szeroko pojętego duszpasterstwa przez zakonników są liczne dzieła z zakresu prawa, historii, medycyny i nauk przyrodniczych, zgromadzone w bibliotece klasztornej w Krakowie, ale także w Żaganiu, Wrocławiu i Mstowie²⁵. Nie poprzestając na podręcznikach można przywołać postaci dwóch piętnastowiecznych zakonników – Mikołaja z Lublina i magistra Wawrzyńca, parających się leczeniem przy krakowskim klasztorze²⁶. Podobne praktyki stosował w XVI w. w Krzepicach prepozyt Paweł (†1531), czym naraził się na proces sądowy za stosowanie niekonwencjonalnych metod w leczeniu²⁷.

W XVII w. krakowska prepozytura kanoników regularnych zwiększyła zależność od siebie kilku poszczególnych domów zakonnych i w ten sposób rozpoczęła starania o utworzenie formalnej kongregacji. Za takim posunięciem przemawiały także względy osobowe. Prepozyturę krakowską tworzył zwykle najliczniejszy konwent, podczas gdy placówki stanowiące obediencje nie posiadały licznych powołań. Do tego dochodziły wewnątrzklasztorne problemy personalne i ekonomiczne. Wielkim orędownikiem zawiązania kongregacji krakowskiej był prepozyt Jan Niczkoniusz (1526 – 1544). Jego obecność na spotkaniach z przedstawicielami poszczególnych klasztorów autonomicznych, wymiana korespondencji, rozwiązywanie spraw personalnych, także tych dotyczących formacji intelektualnej przyszłych kanoników, przyniosły w początkowym okresie działań na rzecz powołania kongregacji

J. KRUKOWSKI, *Szkolnictwo parafialne Krakowa w XVII wieku*, Kraków 2001, 23; K. ŁATAK, *Szkoły parafialne Kanoników Regularnych*, 361.

²⁴ TENŻE, *Kanonicy regularni w dawnej i współczesnej Polsce*, 26-27.

²⁵ I. PIETRZKIEWICZ, *Biblioteka kanoników regularnych w Krakowie w XV i XVI wieku*, Kraków 2003; K. ŁATAK, *Biblioteka kanoników regularnych laterańskich w Krakowie do końca XVI wieku*, „Echa Przeszłości” 3 (2002), 27-46; K. ŁATAK – S. NALBACH, *Ze studiów nad kulturą umysłową kanoników regularnych*, 272-273; A. ŚWIERK, *Średniowieczna biblioteka kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu*, Wrocław 1965, 99-101; A. POBÓG-LENARTOWICZ, *Kanonicy regularni na Śląsku*, 163-164; M. ŁOBAZA, *Książka i księżnica w klasztorze Kanoników Regularnych Laterańskich w Mstowie w czasach staropolskich*, w: *Mstów: miasto – klasztor – parafia na przestrzeni wieków*, red. K. Łatak, Łomianki 2013, 319.

²⁶ K. ŁATAK – S. NALBACH, *Ze studiów nad kulturą umysłową kanoników regularnych*, 273.

²⁷ K. ŁATAK, *Prepozytury autonomiczne*, 120.

krakowskiej pożądanę skutki. Jako pierwsza klasztorowi krakowskiemu podporządkowała się jurysdykcyjnie w 1510 r. prepozytura kurozwęcka²⁸. Jej zależność od macierzystego domu na Kazimierzu opierała się przede wszystkim na podejmowanych decyzjach personalnych, które dla konwentu kurozwęckiego były ustalane na kapitule krakowskiej, gdzie m.in. wybierano prepozyta. W 1525 r. o unię jurysdykcyjną wystąpiła przeżywająca poważne problemy personalne kanonia kłobucka. Brak jednak aprobaty biskupa krakowskiego dla sprawy spowodowało przywrócenie prepozyturze w Kłobucku autonomii²⁹. Inicjatywę zjednoczenia domów obediencji krakowskiej podjął na nowo w początku XVI stulecia prepozyt Marcin Kłoczyński (1612 – 1644)³⁰, gorliwy reformator zakonu w dobie kryzysu życia zakonnego po wielkiej reformacji. Pierwszym jego sukcesem w sprawie scalenia klasztorów na wzór kongregacji było zwołanie w dniach 18-26 października 1626 r. w opactwie krakowskim kapituły generalnej, w której po raz pierwszy wspólnie uczestniczyli prepozyci z kanonii kraśnickiej, kurozwęckiej, bychowskiej, krzemienieckiej, wileńskiej i suskiej. Udziału we wspólnym zgromadzeniu odmówiła początkowo prepozytura kłobucka. Na zjednoczonej kapitule ojcowie jednogłośnie przyjęli wniosek o powołaniu własnej kongregacji krakowskiej, nazywanej w historiografii kongregacją Bożego Ciała. Po uzgodnieniu reguł prawnych nową kongregację zakonną ze stolicą w Krakowie zatwierdził bullą z datą 5 maja 1644 r. papież Urban VIII³¹.

W momencie ustanowienia kongregacji krakowskiej tworzyło ją siedem kanonii, do których przed końcem XVII w. dołączyły kolejne trzy: wolbromska, słonimska i kłobucka. Ta ostatnia uzyskała afiliację w 1677 r. za zgodą biskupa krakowskiego Andrzeja Trzebickiego (1607 – 1697)³². Wraz z powołaniem nowych placówek zwiększała się także

²⁸ TENŻE, *Kongregacja krakowska kanoników regularnych*, 54, 203; B. KUMOR, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 2, Kraków 1999, 62.

²⁹ K. ŁATAK, *Kongregacja krakowska kanoników regularnych*, 53-54.

³⁰ J. BIENIARZÓWNA, *Kłoczyński Marcin*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 13, Warszawa 1967/1968, 56; K. ŁATAK, *Poczet rządców opactwa Bożego Ciała kanoników regularnych laterańskich w Krakowie*, Kraków 2005, 85-96.

³¹ TENŻE, *Kanonicy regularni laterańscy kongregacji krakowskiej. Ogólny zarys dziejów*, „*Elckie Studia Teologiczne*” 1 (2000), 147-155; Z. JAKUBOWSKI, *Stan badań nad kongregacją krakowską kanoników regularnych laterańskich*, w: *Kanonicy Regularni Laterańscy. Studia z dziejów Kongregacji Krakowskiej XV-XIX w.*, red. Z. Jakubowski, Kraków 1975, 12-26.

³² Fundacja kanoników regularnych w Wolbromiu nastąpiła w 1633 r., a w Słonimiu

liczba zakonników. Stan personalny klasztorów kanonickich nigdy jednak nie należał do imponujących jak na warunki polskie, ale zwykle wahał się w granicach 90 członków. Najliczniejszy pozostawał oczywiście klasztor krakowski, który tylko w 1697 r. osiągnął rekordową liczbę mieszkańców 86 zakonników. Placówki takie jak Kłobuck, Krzemienica, Kurozwęki czy Wilno posiadały przeciętnie 8/12-osobowe składy konwentu³³. Trzeba pamiętać, że co niektóre prepozytury posiadały także dependencje (parafie filialne), gdzie zwykle rezydowało 1/2 kanoników. Do końca XVIII w. kanonicy regularni zdołali na ziemiach polskich (Korona i Wielkie Księstwo Litewskie) utworzyć 48 klasztorów, w tym 2 opactwa, 28 prepozytur i 18 parafii filialnych³⁴.

Działający pręźnie zakon kanonicy w czasach staropolskich wyniszczyły liczne kasaty w dobie upadku Rzeczypospolitej. Z początkiem XIX w. nastąpiła likwidacja najstarszych prepozytur we Wrocławiu (1810), w Czerwińsku (1819) i w Trzemesznie (1819). Upadek domów stanowiących centra struktur poszczególnych obediencji w konsekwencji doprowadził do kasaty prepozytur mniejszych. W 1810 r. upadła m.in. prepozytura kanoników regularnych w Kłobucku. Ostatnie placówki w Polsce i na Litwie uległy likwidacji po powstaniu styczniowym w 1864 r. Z pogromu zakonu kanoniczego na ziemiach polskich ocalał jedynie klasztor Bożego Ciała na Kazimierzu w Krakowie, który w 1859 r. wcielono do kongregacji laterańskiej z Włoch³⁵.

2. Szkolnictwo parafialne u kanoników regularnych laterańskich obediencji kłobuckiej (parafie Kłobuck i Truskolasy)

Kanonicy regularni do Kłobucka przybyli z klasztoru Bożego Ciała w podkrakowskim Kazimierzu za sprawą ks. Jana Długosza (1415

w 1650 r. Prepozytura kłobucka w kongregacji krakowskiej pozostawała do 1701 r. Zob. K. ŁATAK, *Kongregacja krakowska kanoników regularnych*, 55.

³³ Tamże, 63-67.

³⁴ P.P. GACH, *Kasaty klasztorów kanonickich w XIX stuleciu*, w: *Kanonicy Regularni Laterańscy w Polsce. Studia z dziejów Kongregacji Krakowskiej XV-XIX wieku*, red. Z. Jakubowski, Kraków 1975, 77-78; J. FLAGA, *Zakony męskie w Polsce około 1772 roku*, t. 2/1, Lublin 1991, 206-207.

³⁵ P.P. GACH, *Kasaty klasztorów kanonickich w XIX stuleciu*, 82-93; K. ŁATAK, *Kongregacja krakowska kanoników regularnych*, 98-99; 294-296.

– 1480) seniora³⁶, wielkiego patrioty, dyplomaty, wychowawcy synów królewskich i ojca historiografii polskiej. Powierając beneficjum kłobuckie kanonikom kazimierskim, Jan Długosz kierował się zarówno względami wysokiej kultury intelektualnej i materialnej zakonu, jak i obserwacji zakonnej, którą mógł obserwować u kanoników regularnych w czasie swej służby kancelaryjnej u kard. Zbigniewa Oleśnickiego, biskupa krakowskiego w latach 1423 – 1455³⁷. Kanonicy regularni w Kłobucku osiedlili się w 1454 r., o czym z powagą zanotowano w klasztornych annałach: „Anno Domini 1454 Joannes Długossus celleberrimus historia rum Poloniae scriptor habend notam perspectamque regularem observantiam Canonicorum Regularium Conventus nostri Casimirensis eos in oppido Kłobuczko dicto in dioecesi Cracoviensi fundavit postulatis a conventu nostro Casimiriensis viris probis, vita et doctrina claris, qui alios ad omnem vitae religiosae observantiam affirmaretur”³⁸. 1 sierpnia 1454 r. na fundację klasztoru w Kłobucku zezwolił król Kazimierz Jagiellończyk, a następnie aktem z dnia 5 lutego 1455 r. biskup krakowski kard. Z. Oleśnicki przekazał zakonnikom kościół i parafię. Zatwierdzenie papieskie otrzymał klasztor 9 grudnia 1492 r. od papieża Aleksandra VI. Przywileje fundacyjne potwierdzali dla kanoników kłobuckich kolejni królowie Polski: Jan Olbracht w 1496 r., Zygmunt Stary w 1532 r. i Zygmunt III Waza, który gościł w klasztorze w 1591 r.³⁹

Kanonicy regularni w Kłobucku przejęli wszystkie obowiązki duszpasterskie w następstwie księży diecezjalnych z rodu Długosów herbu Wieniawa, którzy zarządzali wówczas rozległą parafią kłobucką od 1410 r.⁴⁰ Reguła i konstytucje przywiezione do Kłobucka z Krakowa

³⁶ J. ZWIĄZEK, *Długosz Jan (1415 – 1480)*, RW, t. 1-2, 42-45; TENŻE, *Ks. Jan Długosz, kapłan, wielki Polak i historyk*, CzST 7 (1979), 275; Cz. TROŚNIAK, *Rzecz o Janie Długoszu*, w: *Kartki z historii Kłobucka*, Kłobuck 1995, 26-27; J. WIŚNIEWSKA, *Jan Długosz i jego związki z Ziemią Częstochowsko-Wieluńsko-Siewierską*, ZCz 14 (1984), 89.

³⁷ T. GLIŃSKI, *Kanonicy regularni (Bożecialki) w opinii Długosza*, w: *Studia z dziejów Kościoła Bożego Ciała w Krakowie*, red. Z. Jakubowski, Kraków 1977, 191-204.

³⁸ BIBLIOTEKA JAGIELLOŃSKA, sygn. BJ 3742 III (rkps), k. 38; T. KRUSZYŃSKI, *Jak pięćset lat temu ks. Jan Długosz otrzymał probostwo w Kłobucku*, „Kurier Literacko-Naukowy” (1935) 10, 1-2; K. ŁATAK, *Kongregacja krakowska kanoników regularnych*, 102.

³⁹ K. ŁATAK, *Kongregacja krakowska kanoników regularnych*, 102.

⁴⁰ Pierwszym z nich był Bartłomiej (1410–1434), kapelan królewski, stryj Jana Długosza. Otrzymał on bogate probostwo w Kłobucku po zwycięstwie nad Krzyżakami, jako podarunek od króla Władysława Jagiełły za odprawianie Mszy Św. pod Grunwaldem 15 VII 1410 r. Przed swoją śmiercią, w 1434 r., Bartłomiej Długosz odstąpił beneficjum kłobuckie swemu bratankowi Janowi, liczącemu wówczas 19 lat. Przed

przez pierwszych zakonników dyscyplinowały codzienny rytm życia w klasztorze. W świetle tych dokumentów centrum życia kanoników regularnych stanowiła liturgia o charakterze wspólnotowym. Zakonnicy byli zobowiązani do uczestnictwa w modlitwie brewiarzowej (*officium divinum*), Mszy świętej konwentualnej, procesji, posiłkach, studium i rekreacji⁴¹. Oprócz czynności liturgicznych prawodawstwo zakonne wyznaczało kanonikom regularnych różnorakie formy pracy duszpasterskiej, które były realizowane według specyfiki i położenia parafii. Kłobuck w momencie przybycia zakonników był jednym z wielu miast na terenie ówczesnego Królestwa Polskiego, które w swoich murach mieściły instytucję szkoły parafialnej. Zarówno nad nią, jak i ufundowanym później w mieście szpitalu, wzorem domu krakowskiego i innych klasztorów, przejęli opiekę kanonicy regularni.

Dokładnej daty założenia szkoły parafialnej w Kłobucku nie da się ustalić z powodu braku istotnych źródeł. Z dużym prawdopodobieństwem szkoła kłobucka funkcjonowała już zanim tamtejszą parafię przejęli księża z rodu Długoszków. W 1405 r. wspomniany jest pierwszy rektor szkoły, Mikołaj⁴². Nie wiadomo natomiast, jak dawno od tej daty szkoła powstała. Jej początków nie należałoby jednak przesuwac poza rok 1339, kiedy nastąpiła lokacja miasta Kłobuck, a tym bardziej wiązać z początkami tamtejszej parafii w XII w.⁴³ Pośrednim, ale praktycznie niekwestionowanym argumentem za istnieniem szkoły parafialnej w Kłobucku w drugiej połowie XIV w. są nazwiska wywodzących się osób wykształconych, które mogły ukończyć miejscową

młodym włodarzem stała jednak kariera dyplomaty-duchownego. W dwa lata po objęciu beneficjum kłobuckiego Jan Długosz przyjął mniejsze święcenia kapłańskie, a wkrótce otrzymał godność kanonika krakowskiej kapituły katedralnej. Coraz częstsze kontakty ks. Długosza z królewskim dworem, a następnie objęcie urzędu sekretarza w kancelarii biskupa krakowskiego – Zbigniewa Oleśnickiego, zmusiły go do przekazania beneficjum kłobuckiego w 1449 r. młodszemu bratu, także Janowi, znanemu jako Jan Długosz junior (1448 – 1454). Przed przybyciem kanoników regularnych do Kłobucka w 1454 r. ze struktur parafii kłobuckiej wyodrębniono pięć nowych ośrodków kościelnych: Wilkowiecko (1354), Krzepice (1357), Przystajń (1405), Biała (1407) i Miedźno (1425). Zob. J. LABERSCHEK, *Rozwój sieci parafialnej*, 244; M. ANTONIEWICZ, *Pochodzenie, krąg rodzinny i związki Jana Długosza z pograniczem wieluńsko-malopolskim*, „Zeszyty Długoszowskie” (2002) 1, 35-42.

⁴¹ K. ŁATAK, *Kongregacja krakowskich kanoników regularnych*, 71-72.

⁴² ARCHIWUM OO. PAULINÓW NA JASNEJ GÓRZE, sygn. 2452, 5-6.

⁴³ Z. PERZANOWSKI, *Zarys dziejów miasta Kłobucka*, Kraków 1958, 26-27; W. PATYKIEWICZ, *Chronologia parafii diecezji częstochowskiej*, CzWD 40 (1966) 3, 67.

szkołą parafialną. Lista tych osób jest długa, a otwiera ją Stanisław, syn Borzysława, kanonik krakowski i pisarz biskupów krakowskich w latach 1381 – 1391⁴⁴. Kolejni wybitni przedstawiciele Kłobucka tego okresu to: Janusz Kropacz (1394 – 1400), student teologii w Pradze, a następnie kleryk diecezji krakowskiej; Marcin (1396 – 1403), kanonik krakowski; Wojciech (1398 – 1406), pleban w Starym Brzesku i altarysta św. Kosmy i Damiana w katedrze wawelskiej; Stanisław (1400), pleban w Książnicach; Henryk (1400 – 1415), profesor uniwersytetu w Pradze i Krakowie; Paweł (1419 – 1469), pleban w Pobiedrze, rektor Akademii Krakowskiej w latach 1463, 1466 – 1467; Jerzy syn Mikołaja (1426), duchowny diecezji krakowskiej, pleban w Opolu i Czerńcach; Marcin (1440), kleryk z Kłobucka⁴⁵.

Od początku XV w. możemy mówić o ścisłych związkach, jakie łączyły Kłobuck z Akademią Krakowską. Powodem tego jest pojawienie się na studiach uniwersyteckich w Krakowie scholarów z Kłobucka. Jako pierwszy do metryki uniwersyteckiej wpisał się pod rokiem 1401 Szymon (*Symon de Clobuczko*), potem w albumie studentów pojawili się kolejni kłobuczanie: Piotr, syn Miłka - w 1414 r.; Mikołaj, syn Michała - w 1417 r.; Paweł - w 1417 r., w 1419 r., Maciej, syn Piotra, i Mikołaj, syn Klemensa - w 1426 r., Paweł - w 1428 r., Jan, syn Mikołaja i Mikołaj, syn Pawła - w 1429 r., Marcin, syn Jerzego - w 1431 r. oraz Stanisław, syn Jana - w 1434 r.⁴⁶ Synowie mieszczan kłobuckich, udający się na Akademię Krakowską w celu wyuczenia się w teologii, prawie lub medycynie, podstawowych umiejętności czytania i pisania po łacinie oraz znajomości najważniejszych reguł gramatycznych mogli nauczyć się nie gdzie indziej, jak tylko w szkole parafialnej, właściwej miejscu swego zamieszkania. Taka aktywność młodzieży z Kłobucka na polu naukowym świadczy, że tamtejsza szkoła parafialna działała prężnie zanim do miasta przybyli kanonicy regularni reguły św. Augustyna. Nie powinien więc dziwić fakt, że Długoszowi zależało na jej dalszym wzorowym prosperowaniu.

W momencie przybycia do Kłobucka w połowie XV w. zakonu kanoników regularnych szkoła parafialna w mieście stała się szkołą przy-

⁴⁴ A. RADZIWIŃSKA, *Duchowieństwo kapituł katedralnych w Polsce XIV i XV w. na tle porównawczym*, Toruń 1995, 157-158.

⁴⁵ J. LABERSCHKE, *W czasach piastowskich i jagiellońskich*, w: Kłobuck, 145-155.

⁴⁶ *Album Studiosorum*, wyd. Z. Pauli – A. Chmiel, t. 1, Cracoviae 1887, 34-282; J. WOLNY, *Studenci Uniwersytetu Krakowskiego w XV wieku z terenu diecezji częstochowskiej*, CzWD 43 (1969) 3-5, 97.

klasztorną, a bezpośredni nadzór nad nią objął prepozyt, który pełnił zarazem funkcję proboszcza parafii i przełożonego konwentu św. Marcina. Zadaniem prepozyta było czuwanie nad wypełnianiem przez współbraci przepisów zakonnych, a więc także dbałość o sprawy szkolne. Dzięki zachowanym metrykom klasztorным można ustalić kompletny wykaz prepozytów kłobuckich. Od momentu przybycia kanoników regularnych z domu na Kazimierzu w 1454 r. do końca XV w. funkcję prepozyta w Kłobucku sprawowali: Filip z Krakowa (1454 – 1464), magister Wawrzyniec (1464), Andrzej z Szadka (1465 – 1485), Wawrzyniec (1488), Maciej Baran z Częstochowy (1491 – 1515)⁴⁷.

Fundacja klasztoru w Kłobucku przewidywała uposażenie dla 12 zakonników, zabezpieczone na dochodach z 17 okolicznych wsi. W ciągu wieków stan personalny klasztoru wahał się jednak tylko od 4 do 9 członków. Początkowo kanonicy regularni osiedlili się na starej drewnianej plebani z czasów pierwszych Długoszków, która wkrótce wraz z kościołem doznała zniszczeń na skutek pożaru, jaki wybuchł w mieście w 1466 r. Poważne uszkodzenia świątyni parafialnej i zabudowań klasztornych, jak również zwiększająca się liczba członków konwentu, wymagały budowy odpowiedniego domu zakonnego wraz z kościołem. Na szczęście żył jeszcze Jan Długosz, który wraz z innymi benefaktorami zakonu kanonicznego podjął decyzję o wzniesieniu w Kłobucku okazałego zespołu świątynno-klasztornego z kamienia. Prace budowlane nowego kościoła wraz klasztorem zakończyły się przed 1500 r. Świątynia otrzymała dawne wezwanie św. Marcina i miała cechy charakterystyczne stylowi gotyckiemu⁴⁸. Kościół i klasztor doznały poważnej przebudowy jeszcze w latach 1601 – 1609, którą finansował i nadzorował Mikołaj Wolski, rezydujący w Kłobucku starosta krzepicki. Prepozytem klasztoru kanoników regularnych był wówczas Wawrzyniec z Żytna (1590 – 1603), który otaczał należną opieką także miejscową szkołę. Z jego inicjatywy został wzniesiony u schyłku XVI w. przy parkanie prowadzącym na cmentarz parafialny, murowany budynek szkolny, dwupiętrowy, kryty gontem⁴⁹.

W nowych zabudowaniach klasztornych, zwyczajem innych domów, kanonicy regularni zaczęli gromadzić zbiory biblioteczne, a także

⁴⁷ Zob. *Tabela 5. Wykaz proboszczów parafii kłobuckiej*, w: *Kłobuck*, 211.

⁴⁸ ARCHIWUM KURII METROPOLITALNEJ W KRAKOWIE, sygn. AV Cap 15, 123-126; J. LABERSCHKEK, *W czasach piastowskich i jagiellońskich*, 148-149.

⁴⁹ ARCHIWUM KURII METROPOLITALNEJ W KRAKOWIE, sygn. AV 32, 452; A. TREPKA, *Parafia Kłobuck w połowie XVIII w.*, CzWD 43 (1969) 3-6, 117; K. ŁATAK, *Kongregacja krakowskich kanoników regularnych*, 103-104.

prowadzić skryptorium. Obie instytucje zakonne, związane z wytwarzaniem i przechowywaniem ksiąg, brały udział w procesie nauczania kanoników regularnych z ambony i zza katedry szkolnej. Dzięki zachowanemu archiwum zakonnemu możemy odtworzyć także istotne informacje na temat początków działalności szkoły parafialnej w Kłobucku. Istotne informacje na ten temat zawierają spominki klasztorne, spisane w latach 1465 – 1518. Instytucja szkoły parafialnej wymieniona jest w nich czterokrotnie, tj. w latach 1477, 1480, 1483 i 1486⁵⁰. Od czasu, gdy patronat nad szkołą przejęli kanonicy regularni, nauczaniem w niej zawsze kierował rektor ze stopniem bakałarza, a nierzadko funkcja ta powierzona była zakonnikowi z miejscowego konwentu. Kierownika szkoły wspomagał organista i kantor. Cechą wyróżniającą zakon kanoniczy na tle innych wspólnot było powierzanie nauczania w szkole klerykom przygotowującym się do służby zakonnej w studium wewnętrznym. Nie inaczej było w Kłobucku, gdyż klasztor, do czasu przyłączenia się do kongregacji krakowskiej, posiadał prawo przyjmowania kandydatów do zakonu. W praktyce aspiranci zgłaszający się do nowicjatu mieli za sobą ukończone studia akademickie, byli z wykształcenia nauczycielami lub próbowali studiów kapłańskich w innych zgromadzeniach i seminariach duchownych na terenie kraju⁵¹.

Oficjaliści szkoły za swoją pracę otrzymywali należyte uposażenie od miejscowego konwentu, a początkowo także od rady miasta, która musiała zachowywać pewien wpływ na sprawy szkolne. Według pozostawionych spominek z XV w. oraz późniejszych wizytacji kościelnych, na uposażenie rektora szkoły kłobuckiej składały się salaria, czyli dochody stałe, akcydensy, a więc przychody okolicznościowe oraz pozostałe dochody, określane jako przypadkowe. Według spominek uposażenie zwyczajne rektora stanowiły: kopa groszy, podkład pod siodło, buty, koszula i wyżywienie przekazywane od klasztoru, 36 gr od rady miasta oraz 3 gr od szynkarzy w mieście. Do okolicznościowych dochodów należały: 14 szkojcy na wigilię, 8 szkojcy za udział w procesji Bożego Ciała oraz 6 gr za udział w procesji Suchych Dni⁵². Od końca XVI w. personel szkoły finansowany był już tylko przez klasztor, o czym wspominają wizytacje kościelne. W roku 1598 rektor szkoły otrzymywał

⁵⁰ J. LABERSCHEK, *W czasach piastowskich i jagiellońskich*, 109.

⁵¹ K. ŁATAK, *Kongregacja krakowskich kanoników regularnych*, 67-68.

⁵² J. LABERSCHEK, *W czasach piastowskich i jagiellońskich*, 154; K. ŁATAK, *Szkolnictwo parafialne kanoników regularnych*, 369.

z kasy prepozyta 10 zł oraz wikt, a organista i kantor po 4 marki⁵³. Prócz tego klasztor wypłacał wszystkim pracownikom szkoły akcydensa, czyli drobne datki z tytułu: udziału w nabożeństwach kościelnych i pogrzebach, kolędy czy święta szkoły. Nie posiadamy natomiast żadnych danych na temat uposażenia ludzi szkoły w Kłobucku w późniejszym okresie.

Rektorów i innych pracowników szkoły kłobuckiej z imienia i nazwiska wymieniają raporty wizytacyjne oraz księgi metrykalne parafii kłobuckiej. Wśród wielu nazwisk na uwagę zasługują rektorzy szkoły: Jan Zakrzewski, wzmiankowany w latach 1669 – 1673; Andrzej Jasiński (1748), z pochodzenia mieszczanin; Stanisław Raczyński, którego wspomina wizytator biskupa krakowskiego Kajetana Sołtyka w 1762 r.; Wojciech Kujawski, dyrektor kłobucki w 1763 r.; Wojciech Lambert, który kierował szkołą kłobucką w latach 1803 – 1805, wzmiankowany w aktach wizytacyjnych archidiakonatu częstochowskiego oraz Romuald Konieczkowski w 1810 r., zaprzyjaźniony z dziedzicem wsi Kallej – Gradeckim⁵⁴. W świetle zebranych dokumentów relacje na linii proboszcz (prepozyt) – rektor szkoły układały się na ogół poprawnie. Akta wizytacyjne biskupów wzmiankują zaledwie o jednym głośnym sporze prepozyta z Kłobucka z kierownikiem. Zdarzenie takie odnotował delegat biskupa Andrzeja Załuskiego, ks. Adam Komorowski, podczas lustracji tamtejszej prepozytury w 1748 r. Spór dotyczył należnej, a niewypłaconej pensji nauczycielowi Andrzejowi Jasińskiemu przez ówczesnego prepozyta kłobuckiego – Józefa Praskiego⁵⁵. Nie wiadomo jednak, jak ów konflikt się zakończył i czy rzeczony pedagog otrzymał swoją należność, gdyż akta sądowe biskupów krakowskich nic na ten temat nie wspominają. Najprawdopodobniej nauczyciel Jasiński ustąpił wkrótce z zajmowanego stanowiska, gdyż w 1759 r. akta kościoła kłobuckiego na posadzie rektora tamtejszej szkoły wzmiankują jego następcę, Jana Wilkiewicza⁵⁶. Skargi urzędników kościelnych na swoich przełożonych podczas wizytacji kanoniczej parafii były powszechnie stosowaną formą protestu, zwłaszcza w wypadku kościołów znacznie oddalonych od stolicy biskupiej. Prawo zaskarżenia proboszcza przez

⁵³ ARCHIWUM KURII METROPOLITALNEJ W KRAKOWIE, sygn. AV Cap 15, 126.

⁵⁴ Krótkie biogramy rektorów szkoły w Kłobucku prezentuje Aneks 1. Zob. Ł. KOPERA, *Szkolnictwo parafialne u Kanoników Regularnych*, 225-230.

⁵⁵ ARCHIWUM KURII METROPOLITALNEJ W KRAKOWIE, sygn. AV 32, 452; A. TREPKA, *Parafia Kłobuck*, 117.

⁵⁶ AACz, sygn. KM 453, 158.

nauczyciela szkoły parafialnej przed ordynariuszem dawała „Pastoralna” kardynała Bernarda Maciejewskiego z 1601 r.⁵⁷

Uczniowie szkoły parafialnej pod opieką kanoników regularnych rekrutowali się najczęściej spośród mieszczan kłobuckich, rzadziej z sąsiednich wiosek, składających się na parafię kłobucką. W dokumentach klasztornych i lustracjach biskupów do końca XVIII w. próżno jednak szukać bliższych informacji o najmłodszej generacji uczestników szkoły. Wizytatorzy zwykle określali ich zbiorowo, jako *pueri* (dzieci), *iuventus* (młodzież), *scholares* (uczniowie), *adolescentes* (młodzieńcy) lub po polsku uczniowie, młodzież, studenci, dzieci⁵⁸. W świetle zachowanych raportów wizytacyjnych prepozytury kłobuckiej z pierwszej połowy XVIII w. naukę w szkole pobierało nie więcej jak 20 uczniów⁵⁹. Okres jednak od czasu potopu szwedzkiego (1655 – 1660) do wojny północnej (1700 – 1721) jest uznawany w dziejach szkolnictwa polskiego za najbardziej newralgiczny, kiedy nastąpiło załamanie się systemu szkolnictwa w całym kraju, stąd nie może dziwić fakt znacznego spadku ilości dzieci także w szkole kłobuckiej. Tym bardziej, że Kłobuck, leżący w niedalekim sąsiedztwie Częstochowy, stawał się bezpośrednią areną walki dla wojsk koronnych i ościennych w dobie kryzysu politycznego Rzeczypospolitej. Do tego dochodziły epidemie i ataki mrowego powietrza, dziesiątkujące ludność parafii⁶⁰. Odrodzenie szkolnictwa parafialnego w Kłobucku nastąpiło w drugiej połowie XVIII w. pod wpływem nowych prądów myślowych epoki Oświecenia, wraz z którą powołano do istnienia dzieło Komisji Edukacji Narodowej. Szkoła przyklasztorna, nad którą czuwał w tym czasie prepozyt Antoni Herkulan Wybranowski, znany z aktywnej działalności duszpasterskiej w parafii, zwiększyła swą frekwencję w 1782 r. do 58 uczniów w dwóch oddziałach, niższym i wyższym⁶¹. Niedługo po przejściu szkolnictwa najniższego stopnia przez komisje porządkowe cywilo-wojskowe, w dobie Sejmu Czteroletniego 1788 – 1792, na podstawie akt komisji można odtworzyć

⁵⁷ List pasterski obowiązywał dla całego Kościoła w Polsce od 1607 r. Zob. S. NASIOROWSKI, „*List pasterski*” kard. Bernarda Maciejewskiego, Lublin 1992, 248-250.

⁵⁸ J. KRUKOWSKI, *Szkolnictwo parafialne Krakowa w XVII wieku*, Kraków 2001, 95-96; A. ZAPART, *Szkolnictwo parafialne w archidiakonacie krakowskim od XVI do XVIII wieku*, Lublin 1983, 250; J. RYŚ, *Szkolnictwo parafialne w miastach małopolski w XV wieku*, Warszawa 1995, 45.

⁵⁹ ARCHIWUM KURII METROPOLITALNEJ W KRAKOWIE, sygn. AV 48, 153.

⁶⁰ A. TREPKA, *Parafia Kłobuck*, 112.

⁶¹ ARCHIWUM KURII METROPOLITALNEJ W KRAKOWIE, sygn. AV 53, 381.

imiennie listy uczniów, z podaniem wieku i miejsca pochodzenia. Na liście uczniów szkoły parafialnej w Kłobucku w tym okresie wymieniono imiennie 46-50 uczniów płci męskiej, w wieku od 9 do 12 lat, rekrutujących się z terenu parafii. W tym czasie parafia kłobucka obliczona była na 4294 wiernych⁶², co na tle innych ośrodków kościelnych rzutuje bardzo pozytywnie na wypełnianie obowiązku szkolnego przez mieszkańców Kłobucka oraz gorliwą pracę na polu oświatowym miejscowego konwentu kanoników regularnych św. Marcina. Dla porównania, nieco niższy stan dzieci niż w przypadku szkoły kłobuckiej odnotowano dla placówki szkolnej w Krzepicach, gdzie w 1791 r. uczyło się 25 chłopców⁶³. Tamtejsza parafia w końcu XVIII w. obliczona była zaledwie na 1743 mieszkańców⁶⁴, a proboszcz krzepicki Grzegorz Modliszewski, sporządzając listę uczniów zaznaczył, że „[...] mogłoby być [ich – ŁK] więcej [ale – ŁK] Obywatele są ophieszali w oddawaniu swoich synów do nauk”⁶⁵.

Poziom nauczania szkoły parafialnej w Kłobucku zarządzanej przez kanoników regularnych nie mógł się różnić, a przynajmniej nie był niższy od tego rodzaju placówek w kraju. Świadczy o tym znaczna liczba duchownych i osób wykształconych, wywodzących się z Kłobucka, które przed uzyskaniem stopni i tytułów naukowych musiały odebrać staranne przygotowanie w zakresie nauczania początkowego w miejscowej szkole parafialnej. Niewątpliwie, zakres nauczanych przedmiotów w szkole zależny był od kondycji materialnej prepozytury, która zatrudniała nauczyciela. Staraniem kanoników regularnych, jako ludzi nauki, było zawsze dobieranie najbardziej odpowiedniego kandydata na stanowisko rektora szkoły. Zachowane w aktach personalnych księży dane na temat nauczanych przez nich w szkole przedmiotów może przemawiać za realizacją w drugiej połowie XVIII w. programu nauczania postulowanego przez oświeceniowych reformatorów. W siatce zajęć lekcyjnych w szkole kłobuckiej znajdowały się z pewnością takie przedmioty jak: retoryka, matematyka z geometrią, muzyka, a także język francuski⁶⁶.

Do podstawowych obowiązków uczniów szkoły parafialnej w Kłobucku względem kościoła parafialnego należało przede wszystkim uczestnictwo w nabożeństwach odprawianych we wspólnocie przez kanoników regularnych. Uczniowie uświetniali swoim śpiewem Mszę

⁶² ARCHIWUM PAŃSTWOWE W KRAKOWIE, sygn. AKP 47, 1120-1121.

⁶³ Tamże, sygn. AKP 47, 1396.

⁶⁴ Tamże, sygn. AKP 47, 1366-1380.

⁶⁵ Tamże, sygn. AKP 47, 1396.

⁶⁶ ARCHIWUM KURII METROPOLITALNEJ W KRAKOWIE, sygn. APC 8, paginacji brak.

konwentulaną i Liturgię Godzin, celebrowaną przez zakonników trzy razy w ciągu dnia, przy czym scholarów obowiązywały dwie godziny liturgiczne, jutrznia oraz nieszpory. Oprócz liturgii brewiarza uczniowie w kościele śpiewali rano prymę i Godzinki o Najświętszej Marii Pannie, a wieczorem, po nieszporach, antyfonę *Salve Regina*. Takie obowiązki uczniów szkoły parafialnej potwierdza wspomniana wizytacja kard. J. Radziwiłła⁶⁷. Do tego dochodził udział społeczności szkolnej w niektórych obrzędach tj. procesje, pogrzeby, a być może także pielgrzymki. Od czasu ustaleń Soboru Trydenckiego uczniowie szkoły parafialnej byli zobowiązani recytować z wiernymi w kościele katechizm, co przyczyniało się do powszechnego zaznajamiania ludu z prawdami wiary i jej pogłębiania. Ważny udział w formacji religijnej szkoły odgrywały bractwa religijne, działające przy kościele parafialnym od początku XVII w.⁶⁸ Z czasu wizyty oficjała krakowskiego Augusta Lipińskiego w Kłobucku znana jest aktywność młodzieży szkolnej w orkiestrze, która także uświetniała nabożeństwa kościelne⁶⁹. Nie sposób pominąć także roli szkoły w rekrutacji przyszłych członków zakonu kanoniczego, co było ważną kwestią dla miejscowej wspólnoty kanoników regularnych. Świadczy o tym spora ilość powołań kapłańskich z terenów parafii kanonickiej do własnego zakonu, a także okolicznych i dalszych klasztorów, jak paulini na Jasnej Górze czy augustianie w Wieluniu. Przypadkowo zebrane dane tylko dla XVII w. pozwoliły ustalić liczbę 12 duchownych wywodzących się z parafii kanonickiej w Kłobucku. Wśród nich siedmiu kanoników regularnych, trzech paulinów i jeden ksiądz diecezjalny⁷⁰.

Do prepozytury kłobuckiej przynależała filialna parafia w Truskolasach, gdzie kanonicy regularni początkowo zaprowadzili drewnia-

⁶⁷ „Ratio[n]e aut[em] huius notis singulis diebus D[omi]nicis off[iciu]m maius in choro et festis solenni bus: duplicibus et semiduplicibus cantatur tam diurnu[m] quam nocturnu[m]: festis aut[em] simplicibus et fecis clara voce recitatae insuper off[iciu]m B.[eatae] M.[ariae] V.[irginis] paruu[m] singulis diebus recitatur Duae Missae singulis diebur cantatur. Matura ne[m]pe aut de s[an]cta Trinitate aut de B.[eata] M.[aria] V.[irginis] aut de s[an]cta Cruce p[er] diuersitatem temporu[m] Summa aut[em] de die. Insuper ad quinque Missas in septimena sunt obligati veru[m] plures absoluntur”. Zob. ARCHIWUM KURII METROPOLITALNEJ W KRAKOWIE, sygn. AV Cap 15, 126; K. ŁATAK, *Prepozytura mstowska od uzyskania autonomii do kasaty*, w: *Mstów: miasto – klasztor – parafia*, 145-146.

⁶⁸ Od 1603 r. w Kłobucku istniało Bractwo św. Anny, w 1624 r. erygowano Bractwo Różańcowe, a rok później Bractwo św. Izydora, patrona rolników. Zob. AACz, sygn. KP 80, 82; A. TREPKA, *Parafia Kłobuck*, 117.

⁶⁹ ARCHIWUM KURII METROPOLITALNEJ W KRAKOWIE, sygn. AV 59, 9v.

⁷⁰ Ł. KOPERA, *Szkolnictwo u Kanoników Regularnych*, 170.

ną kaplicę pw. św. Mikołaja, przy której stale rezydowało od jednego do dwóch zakonników, należących do konwentu św. Marcina w Kłobucku. Formalnie parafię w Truskolasach erygował biskup krakowski Marcin Szyszkowski w 1625 r., co potwierdził król Zygmunt III Waza w 1628 r.⁷¹ Na początku kolejnego stulecia kanonicy regularni w Truskolasach wzniesli nową świątynię parafialną⁷², która stoi do dziś. Nowy kościół wybudowano również z drzewa, na planie krzyża, a w ołtarzu głównym umieszczono kopię Obrazu Matki Bożej Częstochowskiej. Wizerunek ten z powodu swej cudowności wzmógł wielkie nabożeństwo wiernych parafii truskolaskiej, stając się w pewnym momencie nawet konkurencyjnym dla Obrazu Jasnogórskiego⁷³. Wybudowany w latach 30. XVIII w. kościół w Truskolasach konsekrował 26 listopada 1746 r. sufragan krakowski Michał Kunicki⁷⁴. Przy tym kościele kanonicy regularni nie rozwinęli większej działalności zakonnej i duszpasterskiej, ale zadbali o nauczanie miejscowych dzieci w zakresie szkoły parafialnej. Nauczanie w niej prowadził rektor w osobie organisty, gdyż było to zjawisko powszechne wśród szkół mieszczących się na wsi⁷⁵. Spośród grona organistów-nauczycieli dokumenty wymieniają: Franciszka Grodo (1759), Kazimierza Konieczkowskiego (1748), Wojciecha Ośmielskiego (1782), Matusza Golakowskiego (1804)⁷⁶. Niewykluczone, że edukowaniem dzieci w Truskolasach mógł parać się także któryś z wikariuszy kanonickich posługujących w dependencji. Budynkiem szkolnym był zarazem dom organisty, który nie mógł się różnić od pozostałych zabudowań kościelnych i chat wiejskich wystawionych z drzewa. Opis organistówki pozostawił wizytujący prepozyturę kłobucką biskup płocki, a następnie koadiutor diecezji krakowskiej i prymas Michał Po-

⁷¹ *Truskolasy*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski, t. 12, Warszawa 1892, 522-523; J. ZWIĄZEK, *Początek szkół elementarnych w parafii Truskolasy (1817 - 1830)*, CzWD 52 (1978) 6-7, 140.

⁷² ARCHIWUM KURII METROPOLITALNEJ W KRAKOWIE, sygn. AV 32, 374; *Archidiecezja Częstochowska. Katalog 2011*, red. P. Wolnicki i in., Częstochowa 2012, 594.

⁷³ WACŁAW Z SULGOSTOWA, *O cudownych obrazach w Polsce Przenajświętszej Matki Bożej wiadomości historyczne, bibliograficzne i ikonograficzne*, Kraków 1902, 675-676; J. ZWIĄZEK, *Początek szkół elementarnych*, 142.

⁷⁴ *Catalogus ecclesiarum et utrisque cleri tam seacularis Guam regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1879*, Varsaviae 1878, 79-79.

⁷⁵ ARCHIWUM KURII METROPOLITALNEJ W KRAKOWIE, sygn. AV 48, 154; S. LITAK, *Edukacja początkowa*, 161.

⁷⁶ AACz, sygn. KM 453, 160v; ARCHIWUM KURII METROPOLITALNEJ W KRAKOWIE, sygn. AV 32, 401; sygn. AV 53, 386; sygn. APC 8, 122.

niatowski w 1782 r. „Naprzeciw tego [kościół – ŁK] na drugiej stronie organaryja o jednej izbie, sieni i komorze, także dranicami pokryta. Do tego budynku przybudowana stodoła nowa”⁷⁷. W tym czasie funkcję organisty przy kościele truskolaskim kanoników regularnych spełniał wspomniany Wojciech Ośmielski, liczący 30 lat. „Innych sług kościelnych i szpitala nie masz”⁷⁸ – zaznaczył dalej prymas Poniatowski.

Liczbę młodzieży odbierających nauczanie w szkole parafialnej kanoników regularnych w Truskolasach można podać szacunkowo na około 10, gdyż sama parafia w połowie XVIII w. obliczona była na 1463 wiernych⁷⁹, przy czym były to dzieci wyłącznie wiejskie. Taką liczbę uczniów szkoły wydaje się potwierdzać wizytacja prymasa Poniatowskiego z końca XVIII w., w której wyliczono 9 komży chłopców służących do mszy⁸⁰. Program szkoły obejmował wyłącznie naukę czytania i pisania po łacinie, rachunki proste, śpiew i katechizm. W praktykach religijnych uczniów obowiązywał kalendarz uroczystości i świąt kościelnych oraz codzienna posługa przy ołtarzu podczas Mszy świętej.

Nauczania w Truskolasach nie prowadzono na pewno już pod koniec XVIII w., a więc w okresie działalności komisji porządkowych cywilno-wojskowych, gdyż proboszcz tej parafii ks. Jan Gimziński w 1801 r. wyraził wobec władz pruskich potrzebę zaprowadzenia szkół elementarnych we wsiach: Truskolasy, Panki, Bór Zajaciański i Bór Zapilski⁸¹. Kolejne wizytacje dziekańskie potwierdzają, że do końca przynależności dependencji truskolaskiej do prepozytury kłobuckiej, tj. do 1809 r., kanonicy regularni utworzyli tam trzy placówki nauczania początkowego, które były już szkołami elementarnymi⁸².

Działające pod opieką kanoników regularnych laterańskich szkoły parafialne do momentu kasaty prepozytury kłobuckiej należy uznać za ważny element kulturotwórczej roli klasztoru względem mieszkańców Kłobucka i dalszej okolicy. Zakonnicy poprzez nauczanie i przykład życia codziennego propagowali kanonicki wzór pobożności i modlitwy, a przede wszystkim przyczyniali się do wychowania młodego pokolenia z przeznaczeniem do różnych zadań w społeczeństwie oraz bycia do-

⁷⁷ ARCHIWUM KURII METROPOLITALNEJ W KRAKOWIE, sygn. AV 53, 386.

⁷⁸ Tamże, 386.

⁷⁹ A. TREPKA, *Parafia Kłobuck*, 113.

⁸⁰ ARCHIWUM KURII METROPOLITALNEJ W KRAKOWIE, sygn. AV 53, 384.

⁸¹ AACz, sygn. KP 363, 19-21; J. ZWIĄZEK, *Początek szkół elementarnych*, 151-152.

⁸² Były to szkoły w Truskolasach, Węglowicach i Pankach. Zob. J. ZWIĄZEK, *Początek szkół elementarnych*, 152.

brym człowiekiem. Niestety wydarzenia ostatnich lat XVIII i na początek XIX w., przejawiające się supresją klasztorów na skutek polityki mocarstw zaborczych, nie oszczędziły ani kłobuckiej prepozytury, ani tym bardziej podległej dependencji w Truskolasach. Życie zakonne konwentu kanoników regularnych św. Marcina z Kłobucka zamarło bezpowrotnie.

3. Szpital i kościół szpitalny św. Bartłomieja w Kłobucku

W momencie objęcia parafii kłobuckiej przez kanoników regularnych z domu kazimierskiego pod Krakowem w Kłobucku nie było żadnej fundacji na rzecz najuboższych parafian. Nic na ten temat nie wspomina Jan Długosz przy okazji opisu beneficjum kłobuckiego, ani też sami zakonnicy na kartach pozostawionych spominek klasztornych⁸³, tym bardziej, że podobne fundacje istniały w tym czasie przy prepozyturach kanoników regularnych w pobliskich Krzepicach⁸⁴ i nieco bardziej oddalonym Mstowie⁸⁵. Ten rodzaj opieki duszpasterskiej Kościoła praktykowany był również w parafiach zarządzanych przez duchowieństwo diecezjalne. Fundację domu dla ubogich, jakim w średniowiecznym mieście był szpital, należałoby zatem wiązać z aktywnością zakonu kanoników regularnych w parafii kłobuckiej w czasie późniejszym.

Kanonicy regularni po przybyciu do Kłobucka osiedlili się przy kościele parafialnym św. Marcina, mieszczącym się w rynku. Nie był to jedyny kościół w tym mieście. Jak podaje Jan Długosz, za murami miasta znajdowała się niewielka kaplica pod wezwaniem św. Bartłomieja. Jej budowę dziejopis łączył z grasującymi w Kłobucku i okolicy przed 1410 r. zarazami i epidemiami, które dziesiątkowały ludność parafii. Budowniczego zaś świątyni duchowny-historyk upatrywał w Bartłomieju, pierwszym proboszczu kłobuckim z rodu Długoszków, sprawującym opiekę duszpasterską w latach 1410 – 1434. W kaplicy odbywały się Msze święte i nabożeństwa we wszystkie niedziele w ciągu roku oraz w uroczy-

⁸³ J. DŁUGOSZ, *Liber beneficiorum Dioecesis Cracoviensis*, t. 3, Cracoviae 1864, 163-166; Z. PERZANOWSKI, *Spominki klasztoru kłobuckiego*, „Rocznik Muzeum Okręgowego w Częstochowie” 1 (1985), 98-117.

⁸⁴ J. ZWIĄZEK, *Szpital i kościół szpitalny w Krzepicach*, „Biuletyn Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie” 26 (2000) 7, 48-57; A. CZERNIECKA – A. KARBOWSKA, *Z dziejów krzepickiego szpitalnictwa*, „Biuletyn Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie” 26 (2000) 7, 5-10.

⁸⁵ J. RAŻNY, *Nieistniejący kościół św. Stanisława w Mstowie w świetle staropolskich wizytacji biskupich*, w: *Mstów*, 289-300.

stość Trójcy Przenajświętszej i w dniu patrona św. Bartłomieja (24 sierpnia)⁸⁶. Nie wiadomo, na ile kaplica była wykorzystywana przez nowych rządców parafii kłobuckiej, kanoników regularnych, ale z uwagi na to, że w jej obrębie znajdował się cmentarz, zapewne służyła do odprawiania pogrzebów. Dalsze losy kaplicy św. Bartłomieja w Kłobucku związane są z urządzeniem przy niej szpitala (*hospitale*), którego głównymi fundatorami w 1544 r. okazali się mieszczenie kłobuccy⁸⁷. Prawo patronatu nad szpitalem, wzorem innych miast, objęła rada miejska, ale opiekę duszpasterską nad jego pensjonariuszami oraz nad przylegającą do szpitala kaplicą sprawowali zakonnicy z konwentu św. Marcina. Tak miasto Kłobuck otrzymało jakże potrzebną instytucję szpitala, który w rozumieniu dawnych epok był typowym domem opieki dla sierot i nędzarzy. Przynajmniej nic nie wskazuje na to, aby przy tym szpitalu sprawowano jakąś opiekę medyczną w dzisiejszym rozumieniu.

Fundację szpitala miejskiego w Kłobucku zatwierdził król Zygmunt Stary dokumentem wystawionym w Piotrkowie w dniu św. Walentego 1544 r., przekazując zarazem sumę 300 zł z pola zwanego Szczepańska Rola na rzecz pensjonariuszy. Odpowiednie kwoty na utrzymanie instytucji zabezpieczyli także jego fundatorzy – bliżej nieznani mieszkańcy Kłobucka na przekazanych polach, łąkach i ogrodach, mieszczących się w obrębie miasta⁸⁸. Jak podano w księdze uposażeń szpitala kłobuckiego całkowity jego dochód obliczony był na 600 zł, „od której to sumy corocznie posiadacze ról płacą 5 zł od stu, czyli 30 zł dwóm prowizorom wybranym na posiedzeniu [rady miasta – ŁK]”⁸⁹. W myśl królewskiego aktu wybór prowizorów miał odbywać się co roku przed uroczystością św. Grzegorza⁹⁰. Z czasem, kiedy prawo patronatu władz miejskich nad szpitalami przeniesiono w całości na duchownych, prowizorzy szpitalni mieli obowiązek składania corocznego sprawozdania z dochodów i wydatków szpitala miejscowemu prepozytowi, rektorowi szpitala. Dokument wizytacyjny parafii kłobuckiej sporządzony przez ks. Ada-

⁸⁶ J. DŁUGOSZ, *Liber beneficiorum*, 163-166; J. LABERSCHEK, *W czasach piastowskich i jagiellońskich*, 146-147.

⁸⁷ AACz, sygn. KP 178, 272-273; J. LABERSCHEK, *W czasach piastowskich i jagiellońskich*, 147; A. TREPKA, *Parafia Kłobuck*, 118.

⁸⁸ AACz, sygn. KP 178, 5; J. LABERSCHEK, *Kłobuck*, 577; A. TREPKA, *Parafia Kłobuck*, 118.

⁸⁹ AACz, sygn. KD 57, 17; sygn. KP 178, 272-273.

⁹⁰ Tamże, sygn. KD 57, 17; ARCHIWUM KURII METROPOLITALNEJ W KRAKOWIE, sygn. AV 53, 376; A. TREPKA, *Parafia Kłobuck*, 118.

ma Komorowskiego w 1748 r. wymienia dwóch prowizorów szpitala: Ludwika Zarębskiego i Mateusza Wolnicza, mieszkańców Kłobucka⁹¹.

Pierwszy dokładny opis szpitala i kościoła św. Bartłomieja pozostawił w protokole wizytacyjnym biskup krakowski Bernard Maciejowski w 1602 r. W raporcie tym najpierw podano opis kościoła szpitalnego, jako budowlę drewnianą, z oszklonymi oknami, konsekrowaną, z wizerunkiem Chrystusa Ukrzyżowanego w ołtarzu głównym, również konsekrowanym, wyposażoną w ambonę. Paramenty liturgiczne potrzebne do sprawowania nabożeństw w tym kościele były przynoszone z kościoła parafialnego kanoników regularnych w rynku, co potwierdza powyższą tezę o prawie patronatu zakonników nad świątynią szpitalną. Kaplica nadto nie miała żadnej fundacji, a zatem uposażenie dla niej wydzielano z kasy prepozyta kościoła św. Marcina. Dom szpitalny, podobnie jak kaplica, wybudowany był z drewna i wyposażony w dwa piece do ogrzewania⁹². Dokładny opis budynku szpitala z podaniem jego inwentarza podał ks. Józef Pestkowski, kanonik regularny, we wspomnianej księdze szpitalnej: „Szpital sam drewniany [...] Wchodząc do szpitala drzwi na zawiasach żelaznych z wrzeciągiem i klamką też żelazną dobre. Z sieni na lewą rękę izba większa o dwóch oknach [...] drzwi do niej również na zawiasach żelaznych dobre, przy tej izbie komórki dwie [...]. Na prawą rękę izba pomniejsza o jednym oknie, drzwi do niej także na zawiasach żelaznych dobre. Przy tej izbie komórki [...]. Piece w obydwóch izbach z kamieni murowane dosyć dobre [...]. Środkiem pomiędzy izbami sień, w której połowie krowy inwentarskie stawać muszą, gdyż żadnego chlewa szpital nie ma. Podłogi w całym szpitalu nie masz. Powala na dachu szpitala dobra, ale potrzebuje polepa reparacji”⁹³.

Drewniany kościół szpitalny w Kłobucku z upływem czasu uległ zniszczeniu i dlatego w 1740 r. rozpoczęto budowę nowej kaplicy staraniem prepozyta Jana Kosmackiego de Rosenberga. Opis tego kościoła przekazała następna wizytacja biskupia parafii kłobuckiej z 1748 r. wspomnianego ks. A. Komorowskiego, który podał, że kościół szpitalny św. Bartłomieja znajdował się za północną bramą miasta „na wzniesieniu między bagnami”, a od kościoła i klasztoru kanoników regularnych

⁹¹ ARCHIWUM KURII METROPOLITALNEJ W KRAKOWIE, sygn. AV 32, 401; W. MĘCZKOWSKI, *Prowizorowie szpitalni w dawnej Polsce*, Warszawa 1908, 18-19.

⁹² „Nullam fundatione habens, apparatus conventuali ftundur fratres, qui ibidem sacrificial absoluunt”. Zob. ARCHIWUM KURII METROPOLITALNEJ W KRAKOWIE, sygn. AV Cap 20, 122.

⁹³ AACz, sygn. KP 178, 279.

dzieliła go niewielka odległość ok. 200 metrów. Nadto ks. Komorowski potwierdził miejscową tradycję, jakoby ten kościół był pierwotną świątynią parafialną dla Kłobucka, sięgającą czasów Długosza. Kapelanem tego kościoła do momentu przybycia kanoników regularnych do Kłobucka był duchowny zależny od miejscowego proboszcza, jak było to w innych parafiach. W momencie objęcia beneficjum kłobuckiego przez księży zakonnych kapelanem szpitala stawał się jeden z członków konwentu⁹⁴. Duchowny miał sprawować bezpośrednią opiekę nad chorymi i ubogimi mieszkającymi w szpitalu, a zatem dbać o ich kondycję duchową i odpowiednie rozdzielanie jałmużny. W tym ostatnim zadaniu kapelana szpitala wspomagali prowizorzy. Ks. Komorowski w swoim protokole wizytacyjnym nic nie wspominał o wyposażeniu wnętrza kaplicy szpitalnej, zaznaczając jedynie, że wymagało ono urządzenia⁹⁵. Uwagi poczynione przez wizytatora najwyraźniej zmobilizowały konwent kanoników regularnych do wykończenia kaplicy, gdyż kolejny jej opis, pozostawiony przez prymasa Michała Poniatowskiego w 1782 r. wylicza w niej trzy ołtarze, ambonę, ławki na kościele, sześć okien oprawionych w ołów, a na dachu sygnaturkę. Przy kaplicy funkcjonował cmentarz, a nawet wybudowano kostnicę⁹⁶.

Akta wizytacyjne biskupów w żadnym przypadku nie wzmiankują o personaliach mieszkańców domu szpitalnego, ale bywa w nich określona ogólna liczba pensjonariuszy. I tak wizytacja z 1602 r. podaje, że szpital w Kłobucku zamieszkiwało 8 ubogich⁹⁷. W 1748 r. było ich 10, siedem kobiet i trzech mężczyzn⁹⁸. Wizytacja z 1803 r. wymienia rekordowo niską liczbę pensjonariuszy domu ubogich, bo tylko 4⁹⁹. W tym opisie parafii kłobuckiej zaznaczył się wyraźnie upadek znaczenia szpitala, czego wyrazem był nie tylko niski udział jego mieszkańców, ale także zły stan techniczny samego budynku (starość, zbutwiały dach)¹⁰⁰.

⁹⁴ A. TREPKA, *Parafia Kłobuck*, 116; W. PATYKIEWICZ, *Chronologia parafii*, 67; A. WYROBISZ, *Misericordia pestis tempore. Postawy i zachowania w czasie zarazy nowożytnej (XVI - XVIII w.)*, w: *Charitas. Miłosierdzie i opieka społeczna w ideologii, normach postępowania i praktyce społeczności wyznaniowych w Rzeczypospolitej XVI - XVIII wieku*, red. U. Augustyniak – A. Karpiński, Warszawa 1999, 209-220.

⁹⁵ A. TREPKA, *Parafia Kłobuck*, 118.

⁹⁶ ARCHIWUM KURII METROPOLITALNEJ W KRAKOWIE, sygn. AV 53, 375.

⁹⁷ „Octo persona pauperes”. Zob. ARCHIWUM KURII METROPOLITALNEJ W KRAKOWIE, sygn. AV Cap 20, 122.

⁹⁸ A. TREPKA, *Parafia Kłobuck*, 118.

⁹⁹ AACz, sygn. KD 57, 17.

¹⁰⁰ Tamże.

W nienajlepszej kondycji znajdowała się także kaplica św. Bartłomieja, przylegająca do szpitala. Akta wizytacji dziekańskiej z początku XIX w. monitują, że świątynia stała od lat spustoszona, a przez to nie odprawiano w niej nabożeństw. Władza dziekańska wyrażała nadzieję, że wyremontowana kaplica mogłaby posłużyć obywatelom kłobuckim dla wygody cmentarza, ale wkrótce kaplicę szpitalną w Kłobucku rozebrano, a nowy cmentarz parafialny wydzielono za miastem¹⁰¹.

Upadek znaczenia szpitala i kościoła w Kłobucku był niewątpliwie następstwem kasaty tamtejszej prepozytury kanoników regularnych w początkach Księstwa Warszawskiego. Powodem takiej decyzji były przede wszystkim zaniedbania zakonników w duszpasterstwie parafialnym i samym życiu zakonnym. W takich okolicznościach arcybiskup warszawski Ignacy Raczyński z dniem 4 lutego 1809 r. zniósł probostwo zakonne w parafii kłobuckiej, a jednocześnie włączył miejscowy konwent w szeregi duchowieństwa diecezjalnego¹⁰². Z tego powodu arcybiskup Raczyński dekretem z dnia 13 marca 1810 r. odłączył także parafię w Truskolasach, obsadzoną przez kanoników regularnych z Kłobucka erygowal ją jako pełnoprawną parafię w Truskolasach w diecezji krakowskiej, dekanacie częstochowskim¹⁰³. W początkowych latach po włączeniu parafii Kłobuck i Truskolasy do struktur diecezjalnych duszpasterstwo nadal prowadzili kanonicy regularni. Pierwszym proboszczem w Kłobucku w tym okresie został mianowany ks. Adam Sadowski, który zachowywał tytuł prepozyta do końca swoich dni. W takich okolicznościach zaprzestał działalności konwent kanoników regularnych laterańskich w Kłobucku.

Zakończenie

W blisko 700-letnie dzieje Kłobucka wpisał się mało dziś znany, ale jakże prężnie rozwijający się w czasach staropolskich zakon kanoników regularnych kongregacji laterańskiej. Kanonicy regularni duszpasterstwo parafialne w Kłobucku prowadzili przez 355 lat z nadania Jana Długosza seniora. Klasztorowi podlegała filia w Truskolasach. W ciągu swej długoletniej posługi na ziemi kłobuckiej zakonnicy wpisali się

¹⁰¹ Tamże, 5-6.

¹⁰² P.P. GACH, *Kasaty klasztorów kanonickich w XIX stuleciu*, 85; K. ŁATAK, *Kongregacja krakowska kanoników regularnych*, 105-106.

¹⁰³ J. ZWIĄZEK, *Początek szkół elementarnych*, 140-141.

zarówno w historię miejscowego szkolnictwa, które przejęli w następstwie księży z rodu Długoszków, jak i szpitalnictwa. Zadania edukacyjne oraz opieki społecznej były realizowane przez kanoników regularnych w oparciu o regułę zakonną św. Augustyna, biskupa i Doktora Kościoła. W posłudze duszpasterskiej nie brakowało blasków i sukcesów, których świadectwem są pozostawione budowle, dzieła sztuki, księgi oraz zasługi dla kraju i Kościoła zakonnicy. Porażki były warunkowane przez wydarzenia zewnętrzne, jak klęski żywiołowe, wojny, a w końcu rozbiory państwa i kasata prepozytury. Kontynuatorem dobrych tradycji z czasów pobytu kanoników regularnych w Kłobucku są niewątpliwie szkoły podstawowe i gimnazjum oraz szpital rejonowy.

Schooling and Social Care System of Canons Regular of Lateran in the Parish Kłobuck Summary

Canons Regular of Lateran appeared on Polish territory at the turn of the XI and the XII centuries. The activities of the order concentrated on the cloister as well as on ministration which were accomplished through administering the parishes, learning and teaching, hospital management, promoting culture and art and economical initiatives.

Słowa kluczowe: kanonicy regularni, Kłobuck, szkoła parafialna, szpital, Truskolasy

Keywords: canons regular, Kłobuck, parish school, hospital, Truskolasy